

24.25x27.56	1	50	עמוד	הארץ - גלריה	17/01/2025	92824097-1
מאגנט - הוצאת ספרים - 25910						

האופטימיסט

עיון

עפרי אילני

ל היה נוחת בעולמנו אדם מהעת העתיקה או מימי הביניים, הוא היה עשוי להסיק שאנחנו חיים בעולם מופלא ורווי קסם. חפצים נעים מעצמם; חלונות בדולח משקפים חזיונות מתחלפים; קופסאות שבאמצעותן ניתן לדבר עם אנשים שנמצאים מעבר לאוקיינוס. אבל אנחנו יודעים שמאחורי החזיון הפלאי הזה אין שום דבר קסום או מסתורי. מאחורי המסכים הצבעוניים יש בסך הכול רצפים ארוכים של ספרות. הכל מקודד ומהונדס, בלי שום מקום למאגיה. המערכות הדיגיטליות הנפוצות מבוססות על סיביות, יחידות בסיס של 0 או 1 (אין זרם/יש זרם), והאיש שהניח את התשתית לעולם הדיגיטלי הזה היה הפילוסוף, המתמטיקאי ואיש האשכולות ג'ורג' טרפריד וילהלם לייבניץ. לייבניץ, שנולד ב-1646, הוא שהשתמש לראשונה בשיטת הספירה הבינארית — אותם דפוסים של 0 ו-1 שבאמצעותם אפשר לייצג כל ערך מספרי. לפי הביוגרפיה של לייבניץ שכתב מיכאל קמפה, הוא היה האדם הראשון שחי במודרניות הדיגיטלית, באותו "עולם של אפסים ואחדות" שבו כולנו חיים היום. לייבניץ גם הגה את הצורות הראשונות של מה שאנחנו קוראים היום מחשב, ותרם עוד תרומות מכריעות אחרות למתמטיקה ולמדע, בהן החשבון הדיפרנציאלי והאינפיניטסימל שאתו לומד היום כל תלמיד תיכון.

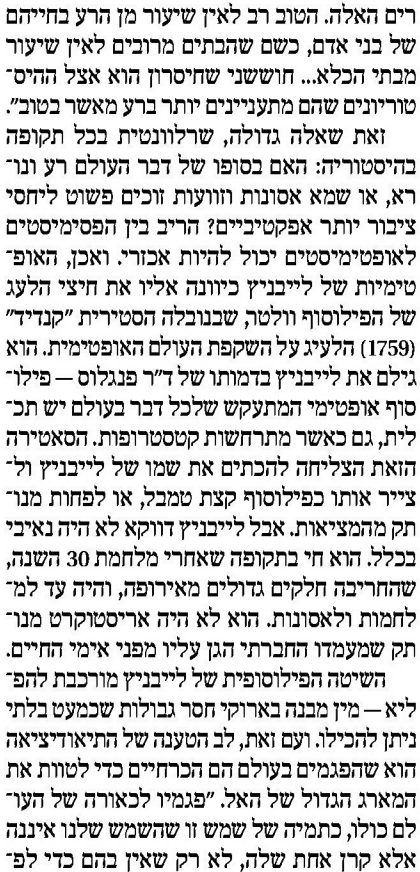
לא פלא שיש מי שראו בלייבניץ אחראי לראיית העולם ההנדסית המודרנית, שבמסגרתה העולם כולו מצטייר כחומר דומם ומת שמופעל על ידי כוחות מכניים ניתנים למדידה. אבל השקפת העולם של לייבניץ היתה רחוקה לגמרי מהדימוי הזה. בעולם של לייבניץ לא היה שום דבר מת. לבני אדם וחיות יש נשמה בת אלמוות, ולמי עשה הטבע כולו עשוי מנשמות או תודעות — מרנדות — שכל אחת מהן משקפת את היקום כולו מזורית ראייה מסוימת. בשונה מפילוסופים אחרים של עידן המהפכה המדעית, כמו רנה דקארט, לייבניץ לא חשב שהחומר הוא "יש מתפשט" חסר חיים, ושגם חיות הן רק מכונות שמשמיעות יללות וצווחות. להיפך — מבחינתו של לייבניץ הכל מלא חיים.

יש עוד מוזרויות בעולם של לייבניץ. לפי תפישתו, בין כל הדברים בעולם יש הרמוניה קבועה מראש שיוצרת רושם כאילו הם משפיעים אחד על השני. אם נתתי לאחי סטירה, זוהי רק אשליה שגרה מתי לו כאב; למעשה, תחושת הכאב טמונה במהות ההכרחית של אחי, ולא קשורה בכלל אליי. למונח אין חלונות, היא סגורה בתוך עצמה. איננו יכולים להשפיע אחד על השני, אבל התכנון הגאוני של העולם יוצר את הרושם של השפעה. הנפש גם לא משפיעה על הגוף, והגוף לא משפיע על הנפש — פשוט יש ביניהם תיאום. אין גם חלל וזמן מוחלטים, אלא רק יחסים בין תודעות. העולם נוצר על ידי אל שוחר טוב, שתיכנן את אותו מבנה מורכב עד אינסוף של תודעות המשתקפות זו בזו. למעשה, העולם הזה מתוכנן כל כך טוב, שלייבניץ ראה בו את "הטוב בעולמות האפשריים" — אחד הניסוחים הפילוסופיים הכי מוזוהים איתו.

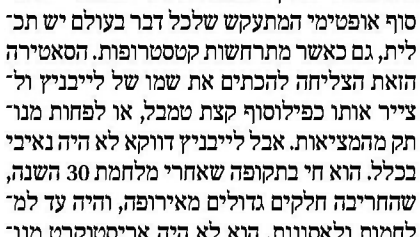
איך הדברים מסתדרים? כיצד ייתכן שהאדם הרציונלי והדיגיטלי הזה חי דווקא בקוסמוס מורז שבנוי בחלקו הגדול על רעיונות מימי הביניים שנחשבים היום אנכרוניסטיים? ובכן, ברור כיים הבאים למאה ה-17. זוהי תקופה המשלבת בין רציונליות וקפיצות נחשונות בכל תחומי הדעת,

ההיסטוריה בתור אוסף פשעיו של המין האנושי ואסונותיו, והוכיח שהעולם מלא בבתי חולים ובתי כלא — הוכחה לכך שהאדם רע ואומלל. לייבניץ עונה לו באופן חינוכי: "חושבני שיש הפרוה בדב"רים האלה. הטוב רב לאין שיעור מן הרע בחייהם של בני אדם, כשם שהכתים מרובים לאין שיעור מבתי הכלא... חוששני שחיסרון הוא אצל ההיסטוריונים שהם מתעניינים יותר ברע מאשר בטוב". זאת שאלה גדולה, שרלוונטית בכל תקופה בהיסטוריה: האם בסופו של דבר העולם רע ונור, או שמא אסונות וזוועות זוכים פשוט ליחסי ציבור יותר אפקטיביים? הריב בין הפסימיסטים לאופטימיסטים יכול להיות אכזרי. ואכן, האופטימיסטים של לייבניץ כיוונה אליו את חצי הלעג של הפילוסוף וולטר, שבנובלה הסטירית "קנדיד" (1759) הלעיג על השקפת העולם האופטימית. הוא גילם את לייבניץ בדמותו של ד"ר פנגלוס — פילוסוף אופטימי המתעקש שלכל דבר בעולם יש תכלית, גם כאשר מתרחשות קטסטרופות. הסאטירה הזאת הצליחה להכתים את שמו של לייבניץ ולצייר אותו כפילוסוף קצת טמבל, או לפחות מנוהתק מהמציאות. אבל לייבניץ דווקא לא היה נאיבי בכלל. הוא חי בתקופה שאחרי מלחמת 30 השנה, שהחריבה חלקים גדולים מאירופה, והיה עד למחמות ולאסונות. הוא לא היה אריסטוקרט מנוהתק שמעמדו החברתי הגן עליו מפני אימי החיים. השיטה הפילוסופית של לייבניץ מורכבת להפליא — מין מבנה בארוקי חסר גבולות שכמעט בלתי ניתן להכילו. ועם זאת, לב הטענה של התיאודיציאה הוא שהפגמים בעולם הם הכרחיים כדי לטוות את המארג הגדול של האל. "פגמיו לכאורה של העולם כולו, כתמיהה של שמש זו שהשמש שלנו איננה אלא קרן אחת שלה, לא רק שאין בהם כדי לפגום ביופיו, אלא שהם אף מגדילים אותו ומגבירים אותו באשר הם מוסיפים לו טוב גדול יותר". קמפה, בביוגרפיה, קושר בין התפישה הזאת לבין השיטה הבינארית של 0 ו-1. אי אפשר היה להביע מספרים רק באמצעות 0 ו-1; חייבים גם 0, היעדר. "אין לנו אפוא מה לחשוש מפני האין. כנ"גד 'אימת הריק' (horror vacui) הקדומה, מעמיד לייבניץ את כוח הציירה של האפס... בתור חוסר, הוא דואג לכך שנחתור אל הטוב. והעובדה שאין בעולם אין מוחלט עולה בקנה אחד עם הרעיון של לייבניץ ולפיו לא יכול להיות בו גם מוות אמיתי". הביוגרפיה מציגה שבעה ימים בחייו של לייבניץ, שבכל אחד מהם הספיק לממש מהפכות מחשבניות ומדעיות מדהימות. איך לייבניץ היה מסוגל להגיע לפרצות דרך רבות כל כך באינספור תחומים במקביל? הוא התרוצץ כל הזמן. לא היה לו רגע של מנוחה, והוא ניצל כל רגע, ובכלל זה נסיעות בכרכרה או ארוחות, כדי לשרבט על פתקים את רעיונותיו. חוקרי לייבניץ מנסים עד היום להטליא את אלפי הפתקים שהוא הותיר אחריו ולהביא אותם לדפוס — יותר מ-300 שנה אחרי מותו. מכיוון שלא יכול היה לשבת לרגע בשקט, העריץ לם האינטלקטואלי של לייבניץ מקוטע ותוהו. הוא עסק גם בסניולוגיה, בחקר מאובנים, בבלשנות, במשפט ובמגוון תחומים אחרים. כל זה מבלבל כמעט עד כדי סחרחורת. ובכל זאת, בכפוף לתפישת עור, למו, אפשר לראות את ההרמוניה שיוצרים אינספור הפרטים. אולי זה גם מסביר למה לייבניץ נעשה שוב רלוונטי: הפילוסוף הבינארי, המשלב בין תפישה מתמטית ובין תפישה דתית משונה, מתאים אולי לעולם המופרע שבו אנחנו חיים כיום, יותר מפילוסופים אחרים הנחשבים מיוחסים יותר. העריץ לם הדיגיטלי והנבוער שלנו וקוק לרציונליזם האופטימי של לייבניץ. ■

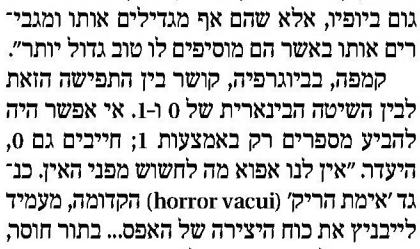
לאחרונה: ביוגרפיה מפורטת וכתובה היטב פרי עטו של ההיסטוריון הגרמני מיכאל קמפה, בתרגומו המוקפד של אביעד שטיר; ותרגום מלא ראשון לחיבור "תאודיציאה: מסות על טובו של האל, על חירות האדם ועל מקור הרע". התאודיציאה, שיצא ב-1710, הוא החיבור היחיד במתכונת של ספר של לייבניץ פרסם בחייו, ומציג באופן המקיף ביותר את תפישתו הפילוסופית. הספר, שנכתב כרובו בצרפתית (בתקופתו של לייבניץ עדיין לא היה מקובל לכתוב פילוסופיה בגרמנית), תורגם על ידי אלחנן יקירה — אחד מחוקרי לייבניץ המסורים במיקומותינו, שגם הקדים מבוא נרחב. הספרים האלה מצליחים לחלק את דמותו של לייבניץ מתדמית הגאון התמהוני. פירוש המושג תיאודיציאה הוא הצדקת האל, ומטרתו של הספר היא להוכיח כי העולם הוא טוב ותבוני במידה הגבוהה ביותר האפשרית. מבחינת הסגנון זהו ספר מסורבל למדי, שכרובו בנוי מתשובות של לייבניץ להתנגדויות של כותבים שונים — בחלקם נשכחים לגמרי. בר הפלוגתא העיקרי הוא המלומד פייר בייל, שטען כי לא ניתן להסביר באופן תבוני את הרוע בעולם. בייל היה, אם כן, פסימיסט, ולייבניץ יצר שיטה מורכבת כדי להשיב לו ולדומיו — מעין נאום הגנה לאלוהים בבית המשפט של הפילוסוף פיה. יש בספר קטעים יפים וקלאסיים של תשובה לפסימיסטים. כמו פסימיסטים רבים, בייל הציג את

לייבניץ. לא הפסיק להתרוצץ
צילום: ND / Roger-Viollet / AFP

לייבניץ: הטוב בכל העולמות האפשריים
מיכאל קמפה
תורגם מגרמנית: אביעד שטיר. הוצאת ידיעות ספרים, 288 עמודים

תאודיציאה
גוטפריד וילהלם לייבניץ
תורגם מצרפתית: אלחנן יקירה, תורגם מלטינית: יונה גוננפולסקי. הוצאת מאגנט, 659 עמודים

ובין קנאות דתית ואמונה נרחבת בתורות סוד ובתפישות משיחיות. האנשים שאחראים למה שאנחנו מכנים "המהפכה המדעית" החזיקו בהשקפות שהיו נחשבות היום מוזרות ואנטי-מדעיות. אייזיק ניוטון, יריבו של לייבניץ שאחראי עוד יותר ממנו להנחת היסודות של השקפת העולם המדעית, עסק חלק ניכר מזמנו בחישובי קץ הימים, שהתבססו בין השאר על הקבלה והתלמו.

לייבניץ, שנולד בלייפציג וחי רוב שנותיו בהנוכה, הוא הוגה חשוב מאוד, אבל הוא לא נהנה ממעמד דומה לזה של פילוסופים גרמנים כמו עמנואל קאנט או פרידריך ניטשה, וגם לא של רנה דקארט או תומס הובס. אולי משום שהתפישה הפילוסופית שלו נחשבת תמונה במקצת ומופרכת — מעין מגדלים פורחים באוויר שהופרכו לכאורה על ידי התקדמויות המדע. יש בימינו אנשים המניחים בהשקפת עולם הובסיאנית, קאנטיאנית או ניטשאנית, אבל יש די מעט לייבניציאנים — לשם כך צריך להיות מעט תמהוני. בעוד שחידושו המתמטיים מהווים בסיס למדע המודרני, הפילוסופיה שלו נחנה בדרך כלל. וגם בתולדות המדע תגליותיו של ניוטון הטילו צל על אלו של לייבניץ. ובכל זאת אנחנו עדים לפרץ של התעניינות בלייבניץ, כפי שמעידים שני ספרים שיצאו בעברית